

LiBeRTE
yayınları

Locke, John, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, çev. Melih Yürüşen, Ankara: Liberte Yayınları, 9. Baskı, Mart 2023.

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup

John Locke

Çeviren Melih Yürüşen

LiBeRtE

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup

A Letter Concerning Toleration (1667)

John Locke

Çeviren: **Melih Yürüşen**

ISBN: 978-975-6877-03-6

Liberte Yayınları® | 109

Özgürlük Klasikleri | 3

9. Baskı: Mart 2023

© Liberte Yayınları®

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Yönetmeni: **Emre Turku**

İç Tasarım: **Abdurrahman Yılmaz**

Kapak Tasarımı: **Liberte Yayınları**

Baskı: **Tarcan Matbaası**

Adres: İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 47663

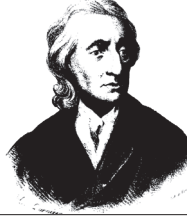
LiBeRTE
yayıncı grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-posta: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 52155

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

John Locke

(d. 29 Ağustos 1632, Somerset – ö. 28 Ekim 1704, Essex)

John Locke, 1632’de Bristol yakınlarında doğmuştur. Westminster School ve Oxford’daki Christ Church kurumlarında felsefe ve tıp branşlarında eğitim alan Locke, çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. 1688 Şanlı Devrimi öncesi bir süre Hollanda’da mecburî sürgünde yaşayıp Devrim sonrası ülkesine dönebilmiştir. Pedagoji, epistemoloji ve siyaset felsefesi alanındaki eserlerini bu dönemden sonra vermiştir.

İngiliz emprizminin ilk büyük düşünürü olarak kabul edilen John Locke aynı zamanda İspanyol Altın Çağı düşünürlerince başlatılan ve Hobbes ile sistematik hâle bürünen “toplum sözleşmesi” teorisi zincirinin Rousseau’dan önce gelen ikinci büyük halkasıdır. Locke’un diğer toplum sözleşmecileriyle arasındaki farkı belirleyen şey onun devlete karşı takındığı liberal tutumdur.

Bir Aydınlanma Çağı düşünürü olarak kabul edilen Locke, Kıta Avrupası Aydınlanma geleneğinden farklı istikamette gelişen Anglo-Sakson dünyanın Aydınlanma tarihinin başlıca ve ilk figürlerindedir. Locke’un bilgi felsefesi ve siya-

set felsefesine yaptığı katkılar ve bunlarla etkilediği isimler dünya siyasî ve entelektüel tarihi açısından oldukça önemlidir. Aydınlanma Çağı'nın Fransız düşünürleri Voltaire ve Rousseau'nun yanı sıra İskoç Aydınlanmacılarının hemen tamamı ve Amerikan Devrimi'nde başrol oynayan isimler üzerinde Locke'un epistemoloji ve siyaset felsefesi hakkındaki eserlerinin önemi büyüktür.

Locke'un kariyerindeki entelektüel ve profesyonel faaliyet sahalarındaki çeşitlilik dikkat çekicidir. Birçok önemli eseri yanında Liberte tarafından yayınlanan *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* onun dinî hoşgörü üzerine kaleme aldığı ve bir dostuna mektup olarak gönderdiği ve kendi haberi olmadan dostu tarafından bastırılan önemli bir metindir. Katolik mezhebinin İngiltere üzerinde çatışma tehdidi oluşturduğu döneme ait olan bu metin iktidar-din ilişkisi üzerine temel kaynaklardan birisidir.

Türkçede de yayınlanan Locke'un diğer önemli eserleri şunlardır:

Hükümet Üzerine İki İnceleme (Two Treatises of Government, 1689)

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (An Essay Concerning Human Understanding, 1690)

Eğitim Üzerine Düşünceler (Some Thoughts Concerning Education, 1693)

İÇİNDEKİLER

John Locke ve <i>Hoşgörü Üstüne Bir Mektup</i> Hakkında.....	1
Önsöz	7
Takdim.....	17
Hoşgörü Üstüne Bir Mektup.....	21
Ek	79

John Locke ve Hoşgörü Üstüne Bir Mektup Hakkında...

MODERN ZAMANLARIN EN ÖNDE GELEN FİKRÎ ÖNCÜLERİ arasında yer alan şahsiyetlerden birisi İngiliz Filozof John Locke'tur (1632-1704). Britanya anayasacılığına damgasını vuran Locke, İngiltere'nin günümüzdeki yönetim yapısını şekillendiren olaylarla dolu olan (İç Savaş, Şanlı Devrim, Restorasyon, Hoşgörü Akti gibi) bir zaman aralığında yaşadı. Annesini çok küçük bir yaşta; taşralı bir avukat ve İç Savaş yıllarında Parlâmento Ordusu'nda subay olan babasını ilk gençlik yıllarında kaybetti. Ailesi zengin değildi, kendisi de hiçbir zaman büyük bir servet sahibi olmadı. Bu durum, belki de, büyük ölçüde mizacının bir sonucuydu. Locke, düşüncelerinin dönüştürücü gücünün ve etkileyciliğinin farkında olmasın rağmen, sahne arkasında kalmayı sahnede bulunmaya tercih eden, son derece mütevazı yaradılışlı bir insandı.

Locke, ilk eğitimini özel olarak aldıktan sonra, Westminster School'a gitti. Orada klâsik dilleri öğrendi, köklü bir bilim merakı edindi. Westminster'dan sonra, Oxford Christ Church College'a kabul edildi. Üniversitenin standartları ve atmosferi konusunda sert eleştirilerde bulunmasına rağmen, orada çok sayıda dost kazandı. Üniversite yıllarında hem Puriten hem de Royalist hocaların etkisi altında kaldı, aynı zamanda bilime eğilimini daha da geliştiren Descartes felsefesinden etkilendi. Krallık yönetimine dönüldüğü yıl, Christ Church'te özel öğretmenliğe başladı, bir yandan da tıp eğitimini sürdürdü. Locke, tıp eğitimini tamamlamadıysa da, kazandığı tıp bilgisinin büyük faydasını gördü. Sonraları Shaftesbury I. Kontu olan Lord Ashley'nin önce tıbbî, ardında da genel konularda özel danışmanlığına getirildi. Bu, aynı zamanda, bir ideal ve fikir beraberliğine dayanan çok güçlü bir dostluğun başlangıcıydı. Amerika'daki Koloniler'in en büyük toprak sahipleri arasında yer alan Lord, Locke'un ölümünden sonra yayımlanan *Carolina'nın Temel Anayasaları* (*The Fundamental Constitutions of Carolina*) adlı yapıtının hazırlanmasında etkili oldu. Locke, Lord Ashley'le birlikte çalıştığı ilk yıllarda, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* (*An Essay Concerning Human Understanding*) adlı epistemolojik çalışmasının başlıca tezlerini formüle etti. Shaftesbury, Ticaret ve Yurtdışı Plantasyonlar Başkanlığı'na getirildiği zaman, onun özel danışmanlığını yürüttü ve bunu takiben yönetimde çeşitli görevler aldı. 1675-1679 yılları arasında, Fransa'da yolculuklar yaptı ve geniş ilgi alanını daha da derinleştirecek etkinliklerde bulundu. Daha sonra Shaftesbury'ye geri döndü, rasyonaliteye önem veren bir Protestan olarak kafasını sürekli meşgul eden tıp ve dinsel hoşgörü konusundaki çalışmalarına devam etti. Ancak İngiltere'ye dönüşünden kısa

bir süre sonra Kont Shaftesbury, krala karşı komplo hazırlamakla itham edildi ve tutuklandı. Ardından mahkemeye çıkarılan Kont, beraat ederek özgürlüğüne kavuşmasının ardından Hollanda'ya sığındı.

Kont'la ilişkisi İngiltere'yi Locke için de tehlikeli bir yer yapıyordu. Bundan dolayı, Kont'un Hollanda'ya sığınışından pek az bir zaman sonra Locke da, yedi yıl boyunca bir sürgün hayatı yaşayacağı Hollanda'ya gitti. Sürgünün ilk iki yılı zorlu geçti. 1683'te Kont'u kaybetti; 1684'te Oxford Christ Church College'tan atıldı. Kont'un ölümüne ve İngiltere'de olup bitenlere rağmen, Hollanda'daki geleneksel liberal iklimin de yardımı sayesinde, bütün siyasi bağlantılarını korudu ve 1688'deki kansız devrimin hazırlıklarına iştirak etti; devrimin arka plânda kalmayı tercih eden fikrî lideri oldu. Devrimin hemen ertesinde diğer sürgünlerle birlikte İngiltere'ye döndü ve sürgün yıllarının muhteşem ürünleri, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'u ve *Hükümet Üzerine İki İnceleme*'si, birbiri peşi sıra basıldı. İzleyen yıllarda, Lady Masham ve ailesiyle birlikte bir tür emeklilik hayatı yaşamaya başladı. Ancak, Whiglerin fikrî lideri olarak etkisini bütün ağırlığıyla hissettiriyordu. Nitekim, İngiliz eğitim sisteminde büyük bir reformun yolunu açan *Eğitim Üstüne Düşünceler (Some Thoughts Concerning Education)* adlı etkili eserini bu yıllarda kaleme aldı. 1695'ten sonra kendini pek zorlamayan idarî görevler aldı. Politikayla ilişkisini hiç kesmedi. Bu arada, *Hoşgörü Üstüne Dördüncü* (ve sonuncu) *Mektup*'u yazmaya başladı; fakat bu eserini tamamlamaya fırsat bulamadı.

Kısa bir özeti verdiğimiz Locke'un hayatı son derece sade çizgilere sahiptir. Ebeveynini erken yaşlarda kaybetmiş olması gibi bazı dramatik unsurlara rağmen, filozof, aslında sakin ve

saygıdeğer bir hayat yaşadı. Büyük iniş çıkışlar, çoğu büyük fikir adamı için söz konusu olan ve başarıyı daha çarpıcı kılan trajik durumlar, Locke'un hayatında hiç yer almadı. Söz gelişi, aşırı ölçüde karmaşık ve kötü olan siyasi ortamda, Whiggism'in önderi olan Kont Shaftesbury'le organik bağlarının ve dostluğunun bulunması, aynı hareketin entelektüel lideri olması, onun sürgün yıllarında bile çok ciddi sıkıntılar çekmesine ve tehlikeler atlatmasına yol açmadı.

Ancak, kendimizi farklı bir bakış açısına yerleştirdiğimizde, Locke'un hayatını bambaşka bir gözle değerlendirmemiz de mümkündür. Bu hayat, aslında olağanüstü maceralı, Thomas I. Cook'un ifadesiyle, müthiş denebilecek ölçüde verimli bir hayattır. Locke'un edebiyat ve güzel sanatlar dışında, insan yaratıcılığının belli başlı bütün alanlarına katkıda bulunduğunu belirtmek bile, bu konuda bir fikir verebilir. Onun faaliyet alanı, öğretmenin, doktorun, araştırmacının, yöneticinin, sahne arkasındaki politikacının, ilâhiyatçının ve filozofun bütün etkinliklerini kapsayacak genişliktedir. O, aynı zamanda, bilim ve teknolojinin gelişimine dev katkılarda bulunmuş olan Royal Society'nin ilk ve en önde gelen üyelerinden birisidir. Çalışmalarının hiçbir zaman teorik düzlemde kalmamış olması da ayrıca heyecan verici bir şeydir. Bazı eleştirmenler, onun siyaset pratiğiyle yakın bağlantılarının felsefesinin spekülâtif değerini azalttığını ileri sürseler bile, bu iddiaların, Locke'un özellikle siyaset felsefesinin yüzyıllara taşan sonuçları düşünüldüğünde, filozofa büyük bir haksızlık olduğu muhakkaktır. Kaldı ki, böyle bir etkiyi sağlayan faktörlerden birisinin, Locke'un hükümet etmenin kökenlerini, sınırlarını ve problemlerini sadece saf akıl yürütmeye değil, empirik yöntemden (tecrübeden) hareketle de kavraması olduğu söylenebilir.

İşte bu yüzden, onun siyaset felsefesindeki muhteşem klâsiği, *Hükümet Üzerine İki İnceleme*, devletin doğasına ilişkin hakiki bir anlayışla derin felsefi sezgiyi birleştirmiş bir çalışma olarak nitelenmektedir. Bu çalışmanın ve bir bütün olarak Locke'un hoşgörü savunusunu da içeren siyaset felsefesinin etkileri öylesine muazzamdır ki, Locke'un gerek bilgi, gerekse siyaset teorisine yöneltilen eleştirilerin haklılığı ne olursa olsun, onun modern zamanların ruhuna mührünü vurmuş olan fikir adamlarının en başında geldiğini söylemek hiç de mübalâğa sayılmaz. Bu tür bir yargıyı mübalâgalı bulanlara, Locke'un eserinin hem İngiliz yönetim geleneğinin gelişimindeki hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin Anayasa sisteminin kuruluşundaki ve evrimindeki hiç kimseyle karşılaştırılmayacak etkilerini hatırlatmak gerekir. Ama bunun için daha iyi bir yol, doğrudan Locke'un eserine gitmektir. *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, bu konuda iyi bir başlangıç olacaktır.

Melih Yiğit

Önsöz

HER BÜYÜK ESER GİBİ, *HOŞGÖRÜ ÜSTÜNE BİR MEKTUP* da, anlaşılabilmesi için, içinde yeşerdiği özgül tarihî ve kültürel şartların açıklanmasına muhtaç değildir. Bununla birlikte, büyük bir eserin hangi şartlar altında doğduğunu bilmemizin, onu şekillendiren fikirleri kendi doğal tarihleriyle birlikte kavramamıza hizmet edeceği şüphesizdir. Bu tespit, *Mektup** için özellikle geçerlidir. Çünkü John Locke bu eserinde, bir taraftan hoşgörünün niçin gerekli ve kaçınılmaz olduğunu, günümüz için de canlı ve geçerli olan argümanlarla temellendirir, öte taraftan, dinsel hoşgörüsüzlüğü doğru ve faydalı bulanlarca her türlü araç kullanarak sürdürülen sektör düşünce iklimine çok güçlü bir şekilde karşı çıkar. *Mektup*, bu yönüyle genelde 17. yüzyıl Avrupa tarihine, özel olarak Britanya (İngiltere) tarihine ilişkin önemli bir belge niteliğini taşır. İlâve olarak, *Hükümet Üzerine İki İnceleme*'nin, nasıl 1688 Glorious Devrimi'ni fikri planda haklı kılan bir boyut ihtiva ettiği soylenebiliyorsa, *Mektup*'un da, 1689 Hoşgörü Akti'nin teorik karşılığı olduğu söylenebilir.

Locke'un dinsel hoşgörü konusundaki bütün yazıları, Protestan inançlarını pekiştiren Oxford'daki Christ Church College'teki öğrencilik günlerinin izlerini taşır. Locke'un dinsel hoşgörü konusundaki fikirlerinin oluşumunda, ibadet özgürlüğü mücadelesinin ilk öncülerinden olan İngiliz teolog John Owen çok etkili olmuştur. Nitekim, filozofun 1660'da kaleme aldığı, ancak basılmayan ilk denemesi dinsel hoşgörüyle alâkalıdır. Yine, onun din ve siyaset felsefesinin ilk tohumlarını barındırdığı söylenebilecek ilk eseri, 1667'de yazdığı *Hoşgörü Üstüne Deneme* başlıklı bitirilmemiş bir çalışmadır.

Locke'un basılı ilk eseri olan *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, Stuart Hanedanı'ndan kaçarak sürgün hayatı yaşadığı Hollanda'da, Lâtince olarak yazıldı (1685). Eser, dönemin Amsterdamlı lider muhalif teologlarından, Philip van Limboorch'a hitaben kaleme alındı. Eserin Epistola de Tolerantia başlığı altındaki imzasız basımı, 1689 baharında Gouda'da gerçekleşti. Eserin İngilizce çevirisi, yazarın yakın dostu olan Uniterian tüccar William Popple tarafından yapıldı. İngiltere'de, o dönemde, kendisine dinsel hoşgörüsüzlüğün en şiddetli bir şekilde uygulandığı bir cemaatin üyesi olan Popple, eseri büyük heyecanla karşılıyor, onun mutlak bir özgürlük manifestosu olduğunu deklâre ediyordu. Şüphesiz, Locke'un *Mektup*'unda tecessüm ettirdiğine inandığı mutlak özgürlük, sınırsız din özgürlüğüydü.

Mektup'la dinsel hoşgörüyü savunan ve haklı kılan argümanlar, doğru inanca ulaşmak ve onu bütün topluma hâkim kılmak için cebrin, özellikle de devletin zorlayıcı araçlarının kullanılabileceği iddiasında ve inancında olanlar tarafından, örneğin Jonas Proast tarafından bir meydan okuma şeklinde değerlendirildi. Bu durum Locke'un polemik boyutları ağır

basan ve sonucusunu ölümü dolayısıyla tamamlayamadığı üç mektup daha yazmasına sebep oldu. Bunlar, sırasıyla, *Hoşgörü Üstüne İkinci Mektup* (*Second Letter Concerning Toleration*, 1690), *Hoşgörü Üstüne Üçüncü Mektup* (*Third Letter Concerning Toleration*, 1692) ve tamamlanamayan *Hoşgörü Üstüne Dördüncü Mektup*'tur (*Fourth Letter Concerning Toleration*, 1706). Arka plânında *Hükümet Üzerine İki İnceleme*'nin etkileri sezilen ve bir meydan okuma olarak nitelenen *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (sonradan *Hoşgörü Üstüne Birinci Mektup* olarak da adlandırılmıştır) en çok bilinen ve teorik örgüsü en güçlü *Mektup*'tur.

Dinsel hoşgörüsüzlük taraftarlarının, bize göre bir meydan okuma olarak nitelendirmekte hiç de haksız olmadıkları *Mektup*'taki hoşgörüsüzlük karşıtı argümanların temelinde, filozofun *İki İnceleme*'de tecessüm ettirdiği tabii hukuk ve sözleşme anlayışları vardır. Tabii hukuk, bu gelenek içinde yer aldığı düşünülen diğer filozoflar gibi, Locke için de, köklerini insanın mahiyetinden alır ve zamana, yere ve milletlere göre değişebilen pozitif hukuktaki değişmeyen unsurların kendisinden tevarüs ettiği ezeli ve ebedî normları teşkil eder. Bu normlar, aynı zamanda, ahlâkın da normlarıdır. Samimi bir Hıristiyan mümini ve püriten olan John Locke için tabii kanun, Tanrı'nın iradesidir. İnsan bu kanuna uygun bir şekilde ve onu keşfedecek bir yetiyle teçhiz edilmiş bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu yeti, akıldır. Doğa kanunu, bu yüzden aklın da kanunudur. Onun normlarının değişmezliğini ve evrenselliğini sağlayan şey de budur; yani rasyonel bir varlık olarak insanın o normlara tâbi ve bağlı olmasıdır.

Tanrı'nın iradesinin tecessümü olan doğa kanununun (ki moral kanunla özdeş olduğunu hiç hatırdan çıkarmayalım)

akıl aracılığıyla keşfedilebilir olması insanı özgür kılar. Locke, bu yüzden İki İnceleme’de, rasyonel doğduğumuz gibi özgür de doğduğumuzu söyler. Locke’un siyaset teorisinde her bir kişiyi diğerinin eşiti kılan budur. Locke, bundan dolayı, kurgusal bir durum olarak değil de, empirik bir veri olarak tasavvur ettiği doğa durumunda, insanın bütün siyasî otoritelerden azade olma mânâsında özgür olduğunu düşünür. Açık bir ifadeyle, doğa durumunda toplumun ve devletin varlığı söz konusu değildir. Her bir kişinin tabii kanunu ihlâl etmemek şartıyla kendi kanununu kendisinin koyma, hayat yolunu dilediği gibi seçme özgürlüğü vardır. Bu özgürlük, bireye başkalarının hayatına, bedenine ve mülkiyetine zarar vermemeyi emreden tabii kanunla birleşmiş ve sınırlandırılmış bir özgürlüktür, insanın asli özgürlüğüdür ve bu sebeple de, onu bir hak olarak telâkki edebileceğimiz yegâne özgürlüktür.

Bununla birlikte, insanlar, bir özgürlük durumu olmasına rağmen doğa durumunu terkederler. Bunun başlıca sebebi, ihtilâflarda veya tartışmalarda taraflar arasında hâkimlik veya hakemlik yapacak meşru bir otoritenin bulunmayışıdır. Böyle bir yokluk, doğa durumunda özgürlüğün tam anlamıyla garanti altında olmadığı anlamına gelir. Bundan dolayı, bireyler, kendilerini ve kendilerine ait şeylerin korunmasını garanti altına alma amacıyla, birbirleriyle sözleşme yaparak toplumu ve sivil-siyasî yönetimi oluştururlar. Bu yönetim, insanların doğa durumunda sahip oldukları özgürlüğün bir parçası olan, “kendi kanununu yapma hakkı”nı bireyler kendi rızalarıyla ona devrettikleri için meşru bir yönetimdir. Öyleyse, devletin varlık nedeni, bireyi ve bireye ait şeyleri korumaktır. Bu, devletin, bireyin başkalarının zor kullanımından masun şekilde

yaşayabilmesinin şartlarını tesis etme ve sağlama alma göreviyle yükümlü olduğu anlamına gelir.

Şüphesiz, devletin zorlayıcı araçlarını kullanan siyasî otoritenin bizzat kendisi de aynı yükümlülüğe tâbidir. Başka bir ifadeyle, bireyin zikredilen feragati, onun kendisine ait olan alanlarda tasarrufta bulunma yetkisinden vazgeçtiği ve onu bütünüyle siyasî otoriteye devrettiği şeklinde yorumlanamaz. Locke, bu yaklaşımıyla devletin meşru otoritesinin sınırlarını net bir şekilde çizer ve kendi yetkisi haricindeki alanlara müdahale ettiği zaman, siyasî otorite açısından bir meşruiyet probleminin çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ortaya koyar. Bu yaklaşım, aynı zamanda, hoşgörüyle bireyin (negatif) özgürlüğü arasındaki tartışılmaz ilişkiyi tecessüm ettirir. Devlet, bireyin inandığı gibi yaşamasına müdahale edemez; müdahale edilmesine de müsamaha gösteremez. Söz gelimi, vatandaşlarının dinlerinin gereklerini yerine getirmelerini, dinin kendilerine emrettiği gibi ibadet etmelerini engelleyemez. Onun varlık nedeni, engellemek değil, aksine, vatandaşların inandıkları gibi yaşamalarını kolaylaştırmaktır. Sözün özü, *İki İnceleme*'nin kavramsal örgüsü, siyasî otoritenin hoşgörüyü, yeri ve zamanı geldiği zaman vazgeçilebilecek bir tedbir olarak değil, bireyin (negatif) özgürlüğünün başlıca teminatı olabilecek, ihmâl edilmesi imkânsız bir görev olarak alması gerekliliğini ortaya koyar.

Yönetimin yönetilenin rızasına dayanması gerektiği şeklindeki liberal ilkenin sağlam bir biçimde tesisine adandığını söyleyebileceğimiz *İki İnceleme*, bizim hakikî anlamda yeni yeni tanımaya başladığımız liberalizmin, ta başlangıcından itibaren, niçin hoşgörünün kendiliğinden tezahürüne imkân veren bir zihniyet yapısı olarak kavrandığını bütün açıklığıyla gösterir. Liberalizm, insanların inançlarını serbestçe yaşamalarına fü-

tursuzca müdahale edilen bir çağda ve coğrafyada, her şeyden önce, tam bir din ve vicdan özgürlüğü vaadi ve hoşgörü talebi olarak yükselir. Bu vaadin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair verilen cevap da çok basittir: İnsanların vicdanlarına tahakküm ve tasallut etmeye yeltenmeyin, onların inandıkları gibi yaşamalarının önündeki engelleri kaldırın, insanların önünü açın, sadece ve sadece bunları yapın. Göreceksiniz, her şey değilse de (liberalizm, mükemmeliyetçi değildir) çok şey nasıl da düzelecek! İşte Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'ta, *İki İnceleme*'de inşa edeceği arka plâna da yaslanarak, yarattığı problemlerin ıstırapları dayanılmaz hâl alan bir konuda sözü, söz konusu ıstırapların müsebbiblerine yöneltmektedir. Bunun gerçekten bir meydan okuma olduğuna hiç şüphe yoktur. Güçlü bir temel üzerinde yükselen, tutarlı ve etkileyici bir meydan okuma...

Hoşgürsüzlük gösterme gücüne sahip olanlara, sade ama son derece derin bir analizle, tutumlarının neden irrasyonel olduğunu teşhir eder Locke. Burada “irrasyonel”in yerine, dilerseniz, “beyhude”, “anlamsız”, “faydasız” veya “saçma” sıfatlarını da yerleştirebilirsiniz. Filozof, hoşgürsüzlüğün akıl almaz beyhudeliğini inancın, dinsel imanın karakteristiğine bağlar. Bu, bazılarının ileri sürdükleri gibi, köklerini sadece Protestan teolojisinden alan bir kanaati yansıtır olsaydı bile, öneminden ve pratik doğruluğundan hiçbir şey kaybetmeyecek bir inanç analizidir.

Locke'a göre, inanç, aklın çok güçlü bir şekilde ve dıştan hiçbir baskı uygulanmadan kendi kendini ikna etmesine bağlıdır. Zorlamayla ulaşılabilecek olan, olsa olsa, dince de hiç makbul sayılmayan iğrenç bir münafıklıktır. O hâlde, ister sivil-siyasî otoriteden kaynaklansın, ister ruhanî otoriteden veya kendine ruhanî bir otorite vehmedenden, dolaylı yahut

doğrudan hiçbir baskı hakiki inanca götürmez; nitekim götürmemiştir de. Böylece, Locke, dinsel baskının ve zulmün mevcut ve muhtemel aktörlerine, eğer amacınız dininize yeni müminler kazandıran Tanrı'nın lütfuna mazhar olmaksızın, uyguladığınız yöntem bu amacınıza hizmet eder nitelikte değildir; yok amacınız, iktidarınızı güçlendirmek ve pekiştirmek (sivil otorite için), yahut en azından görünüşte dindaşlarınız olanların sayılarını çoğaltarak sivil otoriteyle pazarlık gücünü artırmak veya iktidarın nimetlerinden pay almak (ruhanî otorite için) ise, bunların mevcudiyet sebeplerinize aykırı olduğu muhakkaktır, demektedir.

Filozof, böylelikle, devletin alanıyla dinin alanını, sivil otoriteyle dinsel otoritenin alanlarını birbirinden net çizgilerle ayırır. Bu iki alanın birbirinden bu şekilde ayırt edilmesi, özellikle dini, hayatini sürdürmekten alıkoyma, onu izole etme veya ona roller biçip devlete tâbi kılma amacını taşımaz. Hele hele dinin sadece vicdanlara hapsedilmesi anlamına hiç gelmez. Zaten bunlar istense bile başarısızdır. Nitekim Locke'un vurguladığı da budur. Devletin zorlayıcı araçları, inanç alanında hiçbir iş görmez. Dine baskı ve dinde baskı sökmez. O hâlde faydasız bir aracı, süremeyeceği bir toprağa sokmanın ne âlemi var?

Locke, *Mektup*'ta modern toplumların yaşadıkları sekülerleşme süreci içinde son derece etkili olacak olan ayrımları, bireyin (negatif) özgürlüğünü tam anlamıyla garanti altına almak amacıyla çok net bir şekilde belirginleştirir. Meselâ, devletin fonksiyonu, bireyin hayatını, bedenini ve mülkiyetini korumakla sınırlı olduğu için, onun meşru otoritesini kullananların görevleri de sivil barışı ve çıkarları korumakla sınırlıdır. Bu, sivil-siyasî otoritenin, dolayısıyla, devletin, bütünüyle

bireylere ait olan alanlara, söz gelişi kişinin ruhunun ebedî kurtuluşuyla ilgili düşüncelerine ve inançlarına kesinlikle karışamayacağı anlamına gelir. Aynı şekilde, otoritesi ister ilâhî kaynaklı, ister cemaatin kendisine verdiği vekâletten kaynaklanmış olsun, hiçbir ruhanî otorite de bireyin kendi ruhunun selâmetiyle ilgili inançlarına ve ibadet tarzına müdahale yetkisini haiz değildir. Sonuç olarak, Locke'un, inancın doğası üzerinde bina ettiği ve son derece önemli implikasyonları olan bu ayrımlar, modern liberal demokrasilerin şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır.

Locke, burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz kadar kapsamlı hoşgörü savunmasında* bütün siyaset felsefesinin doğal sonucu diyebileceğimiz bir ilkeyi de tesis eder. Liberal perspektifi diğer bütün perspektiflerden ayıran ve ona pratikteki rengini veren bu ilke, devletin tarafsızlığı ilkesidir. Modern sivil-siyasî yönetim, yönetilenlerin rızasına dayandığı ve söz konusu rızanın kendisine verilmesini sağlayan yükümlülükleri yerine getirdiği ölçüde meşrudur. O hâlde, yönetimin, yönetilenlerin hayat tarzlarını biçimlendiren inançlar karşısında tarafsız kalmaları zarurîdir. Aynı ilke uyarınca, hiçbir grubun da kendisini diğerleri karşısında avantajlı ve imtiyazlı kılabilecek uygulamalar beklememesi gerekir. Varlık sebebi olan asli yükümlülükleri, bütün vatandaşları için aynı ölçüde yerine getiren bir devlet ve inançları yahut herhangi bir nitelikleri yüzünden çoğunluğu oluştursalar bile kayırılma talebinde bulunmayı kendileri için bir hak saymayan bireyler!

Bu ilkeyi esas alan bir devlet, vatandaşlarına belli inançlar, değerler ve düşünceler üzerinde yükselen bir hayat tarzı dayatmaz; aksine, vatandaşların inandıkları gibi yaşamalarının önünü açar. Liberal devlette Cuma namazı ve tatili, başörtüsü

yasağı, inançlarının kendine emrettiği gibi yaşamak isteyenlerin oluşturdukları kurumlara yasak konulması (sözgelimi, kadın elemanların tesettüre uyararak sadece kadınlara hizmet verdikleri sağlık kuruluşlarının açılmasının engellenmesi) gibi problemler asla söz konusu olamaz. Devlet, dinin belli bir yorumunu empoze edemez. Şüphesiz, devletin tarafsızlığı sadece dinî inançlar için değil, hayatın diğer alanları için de söz konusudur. Ayrımcılık, her ne gerekçeyle olursa olsun, gayrimeşrudur. Bütün bunlar, Locke'un dinsel alandaki çeşitlilik konusunda devletin nasıl tavır alması gerektiğini tasvir ederken kullandığı argümanların modern zamanlara yansyan doğal sonuçlarıdır.

Locke'un hoşgörü savunması, aradan geçen üç yüzyıla rağmen, bireylerin devletle ilişkilerinin hoşgörü çerçevesinde nasıl düzenlenebileceğine ilişkin sağlam bir teorik ve pratik zemin sunuyor. Şüphesiz, bu savunmanın, akıp geçen yüzyılların bizi çok farklı hoşgörü problemleriyle karşı karşıya bıraktığı düşünülürse, günümüzün bütün beklentilerine cevap vereceğini söylemek mümkün değil. Bununla birlikte, *Mektup*'un toplum ve siyaset ajandamızdan hiç düşmeyen lâiklik tartışmalarında şekillenmiş olan ve tuhaf bir biçimde içine sıkışıp kaldığımız paradigmayı anlamamızı, en azından onun üzerinde farklı bir alternatiften hareketle düşünmemizi sağlayabileceğini umuyoruz. Kim bilir bakarsınız, lâikliğı bir dinmiş gibi kavramaktan bile vazgeçmeye başlarız. Evet, üç yüzyıl sonra, belki *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'u okumanın tam zamanı.

Melih Yürüsen

Takdim

HOŞGÖRÜ ÜSTÜNE BİR MEKTUP BU YIL İÇİNDE ÖNCE Lâtince olarak Hollanda'da basıldı; hemen ardından Hollandaca'ya ve Fransızca'ya tercüme edildi. Böylesine genel ve hızlı bir kabul görmesi, onun İngiltere'de de iyi bir şekilde karşılanmasını sağlayabilir. Aslında, gökyüzünün altında bu konunun bizdeki kadar çok konuşulduğu hiçbir millet sanırım yoktur. Ama bu noktada, muhakkak ki, bunların arasında bizim yaptığımızdan daha fazlasının söylenmesine ve yapılmasına muhtaç olan başka bir halk da şüphesiz yoktur.

Hükümetimiz, dinî meselelerde sadece taraf olmakla kalmadı; fakat, haklarını ve özgürlüklerini savunmak için yazılarıyla gayret gösterenler de ancak kendi mezheplerinin çıkarlarına uygun düşen dar ilkelere göre hareket ettiler.

Bütün tarafların bu dargörüştülüğü, şüphe yok ki, mutsuzluğumuzun ve içinde bulunduğumuz kargaşanın temel sebebidir. Fakat bu sebep ne olursa olsun, artık onun adamakıllı tedavisini aramanın tam zamanıdır. Hastalığımızda şimdiye kadar kulla-

nılmış olanlardan daha etkili ilâçlara ihtiyacımız vardır. Bu işi aynı zamanda, bu tarafgirlikten zarara uğrayıp, bu sebeple kendi gerçekleştirebilecek olan, aramızda hâlâ denendiği yahut tasarlandığı gibi, ne müsamaha beyannameleridir, ne de anlayış kanunlarıdır. İlki zararımızı sadece geçici olarak hafifletecek, ikincisi ise çoğaltacaktır.

Mutlak özgürlük, tam ve hakiki hürriyet, eşit ve tarafsız özgürlük, ihtiyacını duyduğumuz şeydir. Ama bu husus, üzerinde epey konuşulduğu hâlde, şüpheliyim ki, anlaşılmış olsun; bunun genellikle, ne yöneticilerimiz tarafından halka karşı, ne de bir muhalefet partisi tarafından diğerlerine karşı uygulandığından hiç de emin değilim.

Bu konunun doğruluğunu ve uygulanabilirliğini göstererek, şimdiye kadar yapılanlardan daha genel, ama kesin bir şekilde konuyu ele alan konuşmanın, bir partininkinden önce kamunun hakiki çıkarlarını üstün tutacak, ruhları yeterince geniş olan bütün insanlar tarafından tam zamanında takdir edilmesinden başka bir ümidim yok.

Dilimize tercüme ettiğim bu eser, yüce ruhların yahut böyle olmayan kişilerin ruhlarına ilham verenlerin faydalanması içindir. Ancak konunun kendisi, daha uzun bir önsöze tahammül edemeyecek kadar kısadır. Bundan dolayı, onu vatandaşlarımın değerlendirmelerine bırakarak, hazırlanan bu yazıdan faydalanmalarını samimiyetle temenni ediyorum.

William Popple

1689